

Schoonheid in een lelijk leven

Reflecties bij een vrijwilligersproject

Geestelijk verzorgers hebben aandacht voor verschillende facetten van het leven. Een daarvan is de esthetisch dimensie, waarbij ervaringen met schoonheid zowel in cultuur als natuur van grote waarde zijn. De auteur beschrijft een project met klassieke-muziek-uitvoeringen in een tbs-kliniek, een niet-alledaagse combinatie. Dit project bevordert de samenwerking met de plaatselijke kerken, door de inzet van vrijwilligers. Daarnaast sluit het project aan bij het begrip zinvolheid, zoals geformuleerd door voormalig denker des vaderlands René Gude.

Wilko van Holten

HET IS KWART VOOR ZEVEN in de avond. De eerste gasten druppelen de zaal binnen. Sommigen hebben al even in de hal bij de receptie moeten wachten voordat ze opgehaald worden. Telefoon afgeven, naam checken, door de scanner en dan naar

binnen – je komt niet zomaar in een tbs-kliniek. Uiteindelijk zitten er vijftig tot zestig mensen in de zaal. Een wonderlijke samenstelling voor deze gelegenheid: patiënten met een familielid, met een vrijwilliger, met een groepsleider (of twee), sommigen alleen. Dan kan het beginnen: het concert door leden van het Nederlands Philharmonisch Orkest. Op het programma staan dit keer Beethoven, Mozart en Fauré, gespeeld door drie muzikanten op cello, viool en altviool. Zo'n veertig minuten lang. En iedereen is stil. Na afloop gaan we aan de koffie en de taart. Appeltaart om precies te zijn.

Wat hier beschreven wordt is een zogeheten appeltaartconcert, verzorgd door de Stichting Appeltaartconcerten.¹ Deze stichting verzorgt klassieke muziek op het hoogste niveau in een bijzondere setting. Sinds enkele jaren geven professionele muzikanten via deze stichting zo'n vier concerten per jaar in De Voorde, een (longcare-)instelling voor forensische psychiatrie in Amersfoort, waar ik werk als geestelijk verzorger.² In deze korte bijdrage wil ik iets vertellen over de opzet van dit project en enkele gedachten delen over schoonheid en geestelijk verzorging.

Over het project

Het idee werd geboren in een klein theater,

enkele jaren geleden. Twee meesterpianisten gaven een concert voor niet meer dan vijftien mensen, de meesten uit een lokaal verzorgingshuis. 'Zou dat niet ook in onze kliniek kunnen?', dacht ik. Ik had een onreflecteerd vermoeden dat klassieke muziek patiënten goed zou kunnen doen. Velen van hen luisteren dagelijks muziek, maar niet klassiek en ook niet live uitgevoerd. Zou klassieke muziek beluisteren rust kunnen geven, de ervaringswereld kunnen vergroten en misschien kunnen bijdragen aan de 'opvoeding' die een tbs-behandeling beoogt?

Daarnaast was er behoefte aan vrijwilligers. Veel patiënten zijn langdurig opgenomen en hebben een klein netwerk. Als predikant-geestelijk verzorger zijn de kerken mijn natuurlijke bondgenoten om in deze behoefte te voorzien. Samen met een lokale Kerk met Stip bedachten we een project, getiteld *Schoonheid in een lelijk leven*, met als doel patiënten in contact te brengen met live uitgevoerde klassieke muziek.³ Bij deze concerten zouden we mensen uit lokale kerken uitnodigen om hen op een laagdrempel-

lige manier te interesseren voor het werk in onze instelling. Het fonds De Maatschappij van Welstand zag wat in deze poging om kerk en kliniek met elkaar te verbinden en steunde de eerste drie jaargangen financieel.⁴ Inmiddels zijn andere bronnen gevonden, zodat we de concerten nog enkele jaren kunnen continueren.

Ik had het vermoeden dat klassieke muziek patiënten goed zou kunnen doen

Het mag een succes heten. De belangstelling is groot en veel nieuwe vrijwilligers werden op deze manier gevonden om mee te gaan leven met de kliniek. In de praktijk blijken de concerten een uitstekende manier om het contact met reeds aanwezige vrijwilligers te onderhouden. Niet alleen vinden dus, maar ook binden. Hoe zit het met de andere vraag: wat doet klassieke muziek in een tbs-kliniek?

Contrastervaring

Wat bij elk concert opvalt, is het grote, haast voelbare contrast. Er is veel 'lelijkheid' in het leven van patiënten met een forensische maatregel: onvrede over de verloren vrijheid en de gedwongen behandeling, onrust in het hoofd soms. Daar tegenover staat de aandachtige stilte, eerbiedig bijna, wel veertig minuten lang. De muziek verinnerlijkt. Ze schept een ruimte waar je even in kunt verblijven, jezelf misschien even kunt vergeten. Een patiënt zei het na afloop van een concert zo: "Tijdens de muziek vergeet ik even dat ik opgenomen ben."⁵

Verder is het contrast groot tussen de ziekte, de verwaarlozing en het geweld in de voorgeschiedenis en de zuiverheid, schoonheid en onderlinge afstemming in de muziek. Soms denk ik: 'Hoe zou het zijn als ons leven zo zuiver zou klinken als deze muziek?' En dan is er nog een contrast: de meeste patiënten hebben nauwelijks oplei-

ding of arbeidsverleden. Een combinatie van ziekte, verwaarlozing en drugsgebruik maakten het vaak moeilijk om school of werk vol te houden. Weinig diploma's dus en weinig om trots op te zijn. Maar gedurende een concert spreekt de ambachtelijkheid zijn eigen taal. De vaardigheid van de musici verraadt een leven van toewijding en laat zien wat je kunt bereiken als je iets al je tijd en aandacht geeft.

Geestelijke verzorging

Waarom organiseert een geestelijk verzorger dit? Vanwege het contact met de kerken en het aantal vrijwilligers dat daarin gevonden wordt. Maar dat is vooral een praktisch argument. Is schoonheid zelf ook een voertuig voor geestelijke verzorging? Volgens de *Beroepsstandaard geestelijk verzorger* wel: daarin wordt gesproken over de 'esthetische dimensie van zingeving en levensbeschouwing' die 'verwijst naar de vormende betekenis van ervaringen met schoonheid in zowel cultuur als natuur' (Vereniging van Geestelijk VerZorgers, 2015, p. 10). Deze omschrijving doet recht aan de praktijk van veel geestelijk verzorgers die in hun werk veelvuldig gebruikmaken van muziek, poëzie en kunst. Onlangs is esthetiek in de beroepsstandaard opgenomen als een aparte dimensie van zingeving (Vereniging van Geestelijk VerZorgers, 2015, p. 38).

Er is echter opvallend weinig geschreven over de specifieke rol die schoonheid speelt in relatie tot geestelijke verzorging. Schoonheid is traditioneel onderdeel van filosofische reflectie (o.a. Armstrong, 2006; Scruton, 2010), er is wat psychologische literatuur over het verband tussen de esthetische en de religieuze ervaring (o.a. Van der Lans, 2006; Alma, 2008) en er is de theologische esthetiek (Sherry, 1999; Stoker, 2008). Maar in het Nederlandse taalgebied vond ik slechts één (ongepubliceerde) scriptie die expliciet ingaat op de betekenis van schoonheid voor de geestelijke verzorging (Witte, 2012).⁶ In het vervolg van deze bijdrage wil ik kort ingaan op het verband tussen schoonheid en zingeving. Daarbij probeer ik

niet te veel te theoretiseren, maar dicht bij de ervaring van de concerten te blijven.

Zingeving

Voormalig denker des vaderlands René Gude (2016) onderscheidt vier dimensies van zingeving: het zinnelijke (lustvolle), het zintuiglijke (schone), het zinrijke (begrijpelijke, ware) en het zinvolle (bestemming, bedoeling). Gudes analyse van zingeving kan helpen om enkele aspecten van het eerder genoemde project te verhelderen. Om te beginnen is er natuurlijk de ervaring van schoonheid zelf, het zintuiglijke: het zien uitvoeren en horen van de muziek streelt ogen en oren. Het trekt de aandacht van de aanwezigen, roept verwondering en bewondering op en motiveert. Belangrijk is dat het motiveert vanwege niets anders dan zichzelf.

Dit laatste zouden we met Gudes term 'zinvolheid' kunnen verbinden, in de zin dat muziek, zoals de meeste kunst, om zichzelf gemaakt wordt. Zo bezien doet een concert een appel op het vermogen om op te gaan in een zaak vanwege de zaak zelf. Filosofen wijzen erop dat het schone, het ware en het goede dit punt met elkaar gemeen hebben, dat ze gedaan worden omdat ze in zichzelf waardevol zijn (Scruton, 2010, p. 12-13). In een context waarin mensen vanwege hun pathologie soms geneigd zijn vooral instrumenteel met anderen en hun omgeving om te gaan (psychopathie), bevordert een klassiek concert dus een totaal andere aandacht, voorbij het denken in termen van nuttigheid, begeerte of gebruik.

Lust

Een van de verdiensten van Gude is dat hij aandacht heeft gevraagd voor een verwaarloosd aspect van zingeving, namelijk het 'zinnelijke'. Hiermee doelt hij op het lustvolle of 'lekkere', op datgene wat je wilt aanraken, strelen of proeven. Zingeving heeft een lichamelijke component die zich laat omschrijven met termen als genot, energie, begeerte, drang en hartstocht. 'Lust is de vitale bron, zonder trek gebeurt

er niets' (Steenhuis, 2016, p. 17). Het gaat hier om de meest fundamentele, zo men wil, primitieve vorm van 'ergens zin in hebben'. Vaak wordt bij dit aspect direct aan seks gedacht, maar dat is te eenzijdig.

Er is opvallend weinig geschreven over de rol van schoonheid bij geestelijke verzorging

De concerten brengen vanzelfsprekend een prettige sensatie met zich mee die onmiskenbaar een element van genot bevat. Maar ze gaan ook gepaard met appeltaart – vandaar de naam. Voorafgaand aan een concert worden op alle afdelingen in de kliniek taarten gebakken die patiënten meebrengen naar het concert voor de meet-and-greet na afloop. Men kan erover twisten of de zintuigen van smaak en geur alléén voldoende zijn om van een schoonheidservaring te spreken (Scruton, 2010, p. 35-37), maar de wil om ergens 'je tanden in te zetten' kan in Gudes terminologie wel degelijk gezien worden als een aspect van zingeving, ook al klinkt dit misschien wat triviaal voor wie zingeving vooral met het spirituele en geestelijke associeert. In het licht van deze overwegingen wordt duidelijk dat een (appeltaart)concert een manier is om zingeving heel concreet te maken.

Verbeelding

Andere beschouwingen verbinden schoonheid met verbeelding. Tijdens een van de concerten maakte een deelnemer dit heel concreet: hij vertelde dat hij nooit naar klassieke muziek luistert, maar wel veel films kijkt. In films levert orkestmuziek vaak de begeleiding. Nu werkte het omgekeerd, zei hij, want hij luisterde naar de muziek en bedacht er zelf de beelden bij! Theoretici wijzen erop dat schoonheid dit in algemene zin met ons doet: het raakt ons op een non-verbaal niveau en kan ons daardoor helpen

tot een ander perspectief op het bestaan te komen (Scruton, 2006, p. 129-132).

Wanneer dit gebeurt in de praktijk van de geestelijke verzorging, zou men dat 'esthetisch counselen' kunnen noemen (Walton, 2019, p. 5). De emoties van ontroering, verwondering, verrukking en overgave – waar esthetische ervaringen vaak mee gepaard gaan – verraden dat mensen naar werelden

De concerten zorgen voor een contrastervaring: tussen ideaal en werkelijkheid

worden geleid van reflectie en betekenis die moeilijk in begrippen te vangen zijn. Er vindt, met andere woorden, zin- en betekenisgeving plaats op een niet-verbaal, symbolisch niveau. Dit hangt natuurlijk nauw samen met het vermogen van een mens om zichzelf te overstijgen (transcendentie), zich te kunnen verhouden tot de eigen situatie en naar de dingen te kunnen kijken 'alsof ze anders zouden kunnen zijn' (Alma, 2008, p. 31).

Verlangen versus angst

Zoals gezegd, zorgen concerten voor een contrastervaring. Men zou dit het contrast kunnen noemen tussen ideaal en werkelijkheid. Armstrong wijst op het belang van schoonheid, juist in situaties van onvolmaaktheid en lijden (2006, p. 99-129, 183-186). Wanneer het leven tegenzit, neemt het verlangen naar perfectie, harmonie en heelheid toe. Schoonheid in zulke situaties kan pijnlijk en confronterend zijn. 'Het bewustzijn van schoonheid maakt de lelijkheid van het bestaan alleen maar moeilijker te verdragen' (p. 118). Tegelijk kunnen ervaringen van schoonheid juist dán de liefde voor het leven versterken, omdat ze helpen de dingen in een ander licht te zien. De wetenschap dat het volmaakte nooit in dit leven te verwezenlijken is, kan helpen

ons met het onvolmaakte te verzoenen: we lijden eraan én aanvaarden het.

Dit verklaart volgens Armstrong ook waarom mensen zich soms tegen mooie dingen verzetten: omdat die angst oproepen of afgunst, vanwege de confrontatie met de eigen onvolmaaktheid of immoraliteit (2006, p. 157-160). In de jaren dat ik de concerten organiseer, zijn er steeds enkele patiënten geweest die zeer afwijzend hebben gereageerd op klassieke muziek. Een van hen gaf aan een hardrocker te zijn en er niets mee te maken te willen hebben. Toen ik hem eens vroeg waarom hij er toch zo heftig op reageerde, gaf hij aan bang te zijn dat zulke muziek hem 'zwak zou maken'. Het bevestigde mijn vermoeden dat er meer speelde dan een verschil in smaak. Er leek eerder sprake van bescherming tegen emoties van overgave en ontroering, waartoe esthetische ervaringen ons uitnodigen. Schoonheid kan ons in contact brengen met gebrek en gemis, met echtheid en kwetsbaarheid. En zij kan ons in bezit nemen, zodanig dat wij niet weten waar ze ons zal brengen en hoe ze ons zal veranderen.

Theologisch

Veel van de voorgaande overwegingen zijn ook theologisch verwerkt en geduid. Van Plato is de gedachte dat aardse mooie dingen een afspiegeling zijn van het eeuwige idee 'schoonheid' en dat we via mooie dingen kunnen opklimmen tot dat eeuwige idee. In het verlengde hiervan hebben theologen schoonheid gezien als een eigenschap van God zelf en de ervaring van schoonheid als een weg tot Godskennis (Sherry, 1992; Stoker, 2008). Anderen hebben schoonheid (of 'majesteit' en 'heerlijkheid') aan God toegeschreven, op grond van hoe in de Bijbel over God en Christus gesproken wordt (o.a. Psalm 27:4, 71:8, 90:17, 145:5, 2 Kor. 4:6). Als christelijk theoloog zie ik mijzelf in een lange traditie staan bij het introduceren van mooie muziek in een context die daar op verschillende manieren mee vloekt. Het is de traditie van kerk en klooster waarin het beste en

mooiste gereserveerd wordt voor de liturgie, voor God (Harries, 1993).

Ten aanzien van klassieke muziek vond ik onlangs een passage in de roman *Klimtol* van Etienne van Heerden (1994, p. 164), waarin dit mooi wordt verwoord en waarin veel van het voorgaande wordt samengevat. De roman vertelt over Snaartjie, een meisje dat aan lager wal raakt en zich moet prostitueren om te overleven. Als zij zit te rillen tegen de muur van een restaurant waar ze om eten bedelt, hoort zij binnen muziek. Op dat moment herinnert zij zich wat haar oude vioollerares, miss Edelweiss, haar ooit vertelde over de grote componisten Mozart en Beethoven:

'Weet je waar die muziek vandaan komt, Snaartjie?', vroeg miss Edelweiss haar op een dag. (...) 'Die komt van de grote goedheid, Snaartjie, van een plek waar alles mogelijk is. Niet iedereen heeft toegang tot die plek, maar deze mannen, al waren ze een beetje gek, geven ons een blik op hoe het er daar uitziet. (...) Ze vertellen geen onzin, zoals de pastoors en dominees die woorden proberen te geven aan de goedheid, maar er niet eens in de buurt komen. Deze componisten maken alleen de deur voor ons open en wij kijken naar binnen. Wat er ook allemaal met je gebeurt in je leven, en met ons allemaal gebeuren verschrikkelijke dingen (...) vergeet niet: dit is er, dit gaat niet weg. Luister maar. De grote goedheid.'

Dr. W. van Holten is geestelijk verzorger bij De Voorde te Amersfoort, onderdeel van de Van der Hoeven Kliniek en de Forensische Zorgspecialisten. E-mail: wholten@hoevenkliniek.nl.

Literatuur

- Alma, H.A. (2008). Religious and aesthetic experiences. In H. Zock (Ed.), *At the crossroads of art and religion* (pp. 23-37). Leuven: Peeters.
- Armstrong, J. (2006). *De filosofie van de schoonheid*. Amsterdam: Bert Bakker.

- Gude, R. (2016). *Het agoramodel*. Leusden: ISVV.
- Harries, R. (1993). *Art and the beauty of God*. Londen: Mowbray.
- Heerden, E. van (2014). *Klimtol*. Amsterdam: Podium.
- Lans, J. van der (2006). *Religie ervaren*. Tilburg: KSGV.
- Scruton, R. (2010). *Schoonheid*. Amsterdam: Boom.
- Sherry, P. (1999). Beauty. In P.L. Quinn & Ch. Taliferro (Eds.), *A companion to philosophy of religion* (pp. 279-285). Oxford: Blackwell.
- Steenhuis, P.H. (2016). *Werk verzetten. Zingeving volgens René Gude*. Leusden: ISVV.
- Stoker, W. (2008). Beauty as a theological concept. In H. Zock (Ed.), *At the crossroads of art and religion* (pp. 153-171). Leuven: Peeters.
- Vereniging van Geestelijk VerZorgers (2015). *Beroepsstandaard geestelijk verzorger*. Zoetermeer: VGVZ.
- Walton, M.N. (2019). *Blest practices*. Afscheidsrede Protestantse Theologische Universiteit, 8 november.
- Witte, W. (2012). *Schoonheid als weg naar de ziel. Een esthetisch-filosofische studie naar de betekenis van schoonheid in de geestelijke verzorging aan mensen in zorginstellingen*. Ongepubliceerde doctoraalscriptie, Protestantse Theologische Universiteit.

Noten

- 1 Voor meer informatie zie www.appeltaartconcerten.nl.
- 2 Zie www.hoevenkliniek.nl/locaties/de-voor-de-longcare.
- 3 Kerk met Stip is een initiatief van het rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat in Nederland. Zie www.kerkenmetstip.nl.
- 4 Zie www.welstand.nl.
- 5 Zie interview in *de Volkskrant* van 21 december 2017 (p. 23), te raadplegen op: www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/klassiek-in-de-tbs-kliniek-ik-vergeet-dat-ik-ben-opgenomen-ik-kan-even-we-gzweven~bdcoe8eb?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F.
- 6 Ik dank Willemijn Witte voor het digitaal beschikbaar stellen van haar scriptie.